

*Купіна Л. Ф.,**кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін та правознавства
факультету політології та права
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поділу ефективності норм права на соціальну та юридичну. Автором розглянуто підходи різних науковців до класифікації ефективності норм права загалом і норм трудового права зокрема на соціальну та юридичну, виходячи з різних класифікуючих ознак. У процесі дослідження автором обґрунтовуються причини найбільшої поширеності саме класифікації ефективності норм права на соціальну та юридичну, виходячи з використання як класифікатора цілей правових норм – як одного із ключових чинників визначення ефективності норм права взагалі.

При визначенні цілей правових норм як напрямку правового регулювання, визначеного законодавцем при формулюванні верховенства права, автор вказує на них як на фундаментальний фактор в класифікації ефективності норм права на соціальні та правові. Досягнення правових і соціальних цілей, які були поставлені при розробці правової норми, стосуються рівня досягнення відповідної ефективності правової норми.

За результатами дослідження автор робить висновок, що соціально-правова ефективність норм права тісно пов'язана між собою, що є результатом існування взаємозв'язку між розвитком прогресу у всіх сферах суспільних відносин та їх вчасним регулюванням, засіб досягнення поставлених суспільством цілей і законодавця.

Розділяючи юридичну та соціальну ефективність правових норм в залежності від їхніх цілей, не слід забувати, що найвищий рівень ефективності трудового законодавства в цілому досягається лише у поєднанні високого рівня соціальної та правової ефективності, оскільки шляхом визначення соціальної проблеми в процесі законотворчості, законодавець прагне вирішити її правовими нормами, які впливають на поведінку людей і заохочують їх діяти для того, щоб звести нанівець соціальну проблему, яка стала причиною формування правової норми.

Ключові слова: ефективність норм права, соціальна ефективність, юридична ефективність, класифікація, класифікація видів ефективності, чинники ефективності, цілі правових норм.

Постановка проблеми. Питанню поділу ефективності правових норм на юридичну та соціальну завжди приділяли досить багато уваги, оскільки такий поділ вбачається найлогічнішим і таким, що лежить на поверхні.

Навіть більше, соціальна й юридична ефективність норм права тісно пов'язані, що випливає з наявності взаємозв'язку між розвитком прогресу в усіх сферах суспільних відносин і вчасним їх нормативним регулюванням як засобом досягнення цілей, поставлених як суспільством, так і буквою закону.

Водночас актуальність даної теми вбачається в тому, що правильна класифікація ефективності норм права, виходячи із цілей, які поставлені під час їх формулювання, дозволяє законодавцеві визначити шляхи для подальшого вдосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності. Метою такого вдосконалення, безсумнівно, має бути усунення перешкод для досягнення максимальних показників дії норми права як в юридичному, так і в соціальному розумінні, оскільки тільки їх симбіоз дозволить говорити про досягнення найвищої ефективності правової норми загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класифікація ефективності норм права є питанням не новим, однак таким, що потребує дослідження саме з погляду розмежування видів ефективності. За роки незалежності України, зокрема в період сучасності, дослідники не залишаються осторонь вивчення класифікації ефективності правової норми чи права загалом. Так, до дослідження питань видів ефективності у своїх працях звертаються С.В. Бобровнік, В.В. Головенко, Н.М. Оніщенко, О.М. Мельник, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, А.В. Старостюк, В.Ф. Сіренко, Я.М. Шевченко й інші вчені, які вивчають проблеми загальнотеоретичної науки.

Окремі питання поширеної класифікації ефективності норм трудового права на соціальну й юридичну прямо й опосередковано розглядалися в наукових працях С.В. Вишневецької, В.С. Венедиктова, Н.Д. Гетьманцевої, О.Т. Панасюка, О.І. Процевського, але комплексного дослідження видів ефективності норм трудового права сучасна юридична наука не має.

Метою статті є проведення аналізу запропонованих різними авторами підходів до найпоширенішої у правовій науці класифікації ефективності норм права на юридичну і соціальну. Окрема увага приділена дослідженню причин найбільшої поширеності в наукових колах класифікації ефективності правових норм на соціальну й юридичну, виходячи з використання цілей правових норм як основного критерію класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виокремлення видів ефективності норм права зумовлене загальнотеоретичними положеннями про класифікацію норм права взагалі. О.В. Зайчук і Н.М. Оніщенко визначають класифікацію норм права як поділ на окремі види за певними суттєвими ознаками, які визначають специфічну роль кожного з різновидів норм у регулюванні суспільних відносин. Серед низки можливостей, які породжує правильна класифікація норм права, учені виділяють з'ясування шляхів удосконалення правотворчої та правозастосовної практики з метою підвищення її ефективності [1, с. 648]. Саме такий підхід дозволяє дослідити зв'язок між нормою права і результатом її дії залежно

від тієї групи ознак, які покладенні в основу класифікації даного виду норм права.

На підставі загальної концепції дослідження поняття ефективності правових норм можна дійти висновку, що співвідношення цілей, визначених законодавцем під час формулювання норми права, та результатів, досягнутих завдяки її реалізації, і є ефективністю правової норми. Але, враховуючи об'єктивні та суб'єктивні чинники, які впливають на процес реалізації норми, ефективність набуває різних ознак, які за своїм характером дають змогу розмежувати той самий результат дії залежно від його наслідку, цим установити вид ефективності норми прав.

Не буде новим висновок, що правова норма має дві основні цілі, які впливають із тих чинників, що формують характер її цілі, – соціальні цілі норми права й юридичні цілі норми права.

Юридичні цілі досягаються, коли повною мірою забезпечено реалізацію норми права та врегульовано суспільні відносини, для яких ухвалено цю правову норму. Варто зауважити, що досягнення такого результату не є основною ціллю права, це лише одна з умов досягнення позитивних змін у регулюванні суспільних відносин залежно від сфери їх виникнення, чи то освітня політика країни, чи розбудова держави, чи банківська сфера, прогресивні результати в розвитку яких дають підстави вважати, що соціальна ціль норми права досягнута.

Соціальні цілі під час дії норми права досягаються тоді, коли забезпечуються соціальні інтереси суб'єктів, виключаються соціальні конфлікти й установлюється, чи формується певний соціальний порядок. У разі досягнення соціальних цілей людина є лише певним інструментом у механізмі дії правової норми, а от її соціальні потреби є засобом дії норми права, оскільки вони – зміст і характер правової норми.

Виходячи з названих груп цілей правових норм, логічним і важливим є і поділ ефективності правових норм на соціальну та юридичну, оскільки необхідно розрізнити та чітко усвідомлювати, який вид ефективності правової норми досягнутий, а для досягнення якого необхідно здійснити ще низку заходів.

Так, наприклад, юридична ефективність норм трудового права, якими встановлюється гарантування заробітної плати на рівні, не нижчому, ніж встановлено законодавством, досягається в той момент, коли роботодавець, повною мірою дотримуючись вимог законодавства, декларує розмір заробітної плати для своїх працівників на рівні мінімальної заробітної плати, установлені на 1 січня відповідного року.

Водночас, зважаючи на те, який рівень мінімальної заробітної плати останніми роками встановлюється в державі, не можна говорити про досягнення соціальної ефективності норми трудового законодавства, яка встановлює нижню межу розміру заробітної плати, оскільки встановлення роботодавцем заробітної плати працівникам на рівні мінімальної, визначеної державою, не веде в сучасних умовах до економічного стимулювання працівників, а навпаки, призводить до соціальної напруженості, нестабільної ситуації на ринку праці та плінності кадрів.

У такому разі неможливо говорити про досягнення ефективності правової норми загалом, варто розуміти, що так досягається юридична ефективність правової норми, однак цілком або частково нівелюється ефективність соціальна.

Як слушно зазначає Л.О. Макаренко, у стабільному суспільстві система соціальних норм підтримує суспільний порядок, створює умови для відтворення наявних відносин і ненасиль-

ницького врегулювання соціальних конфліктів [2, с. 305]. В оцінці ефективності правової норми варто враховувати, які інструменти, засоби, методи сприяють досягненню цілі, а які створюють перешкоди для досягнення максимальних чи належних показників дії норми права. Отже, рівень досягнення цілі – це один із критеріїв ефективності норми права, який не може привести до її об'єктивної оцінки, оскільки він може бути отриманий із застосуванням різних інструментів як правового, так і соціального характеру, що, у свою чергу, дозволяє розділити ефективність на юридичну та соціальну.

У юридичній літературі такий підхід до поділу на види ефективності норм права є найпоширенішим, причому деякі вчені, зокрема С.В. Вишновецька, Ю.І. Матвєєва, А.В. Старостюк, у класифікації видів ефективності акцентують засоби досягнення цілі правової норми, а інші вчені, наприклад, О.М. Мельник, П.М. Рабінович, М.Л. Лютов, для виокремлення видів ефективності характеризують умови ефективності норми права.

Так, у своїх дослідженнях щодо ефективності норм трудового права С.В. Вишновецька робить висновок, що ефективність означає відповідність цілей, які стоять перед законом, тим засобам, які використовуються для їх досягнення. З аналізу досліджень С.В. Вишновецької можна зробити висновок, що для оптимального врегулювання трудових правовідносин варто віднайти такі засоби досягнення цілей норм трудового права, які будуть сприяти підвищенню соціально-економічної складової частини ефективності та правової, тим самим розділити ефективність норм трудового права на соціально-економічну й юридичну [3, с. 198].

Ю.І. Матвєєва, досліджуючи соціальну ефективність норм права, зазначає, що проблема соціальної ефективності законодавства безпосередньо пов'язана із соціальним прогресом суспільства. Свої завдання право тут вирішує специфічними засобами, охороняючи і стимулюючи соціальні відносини, які сприяють прогресу. Взаємозв'язки права і соціального прогресу мають якісні особливості, проте вони не завжди враховувалися, а тому й не забезпечували бажаного результату, про що свідчить практика сьогодення [4, с. 33]. Такі висновки дають підстави вважати, що саме наявність взаємозв'язку між розвитком соціального прогресу та вчасним урегулюванням нових суспільних відносин характеризує взаємозв'язок соціальної й юридичної ефективності як засіб досягнення поставлених цілей як суспільством, так і нормами права.

А.В. Старостюк соціальну й юридичну ефективність норм права пов'язує із процесом застосування норм права, зазначає, що вдосконалення правозастосовної діяльності покращує юридичну ефективність, водночас соціальна ефективність норми права може бути нейтральною або взагалі недосягнутою [5, с. 100–101].

Прихильником іншого підходу є П.М. Рабінович, який у своїх працях проводить умовну класифікацію видів ефективності норм права на соціальну та юридичну залежно від загальносоціальних і юридичних передумов ефективності юридичної норми.

Виділяючи такі показники, П.М. Рабінович робить висновок, що щоби мати повну уяву про ефективність правового регулювання, варто брати до уваги всі його цілі й аналізувати передумови, які сприяють досягненню таких цілей. На думку вченого, детальний аналіз усіх передумов дозволить виокре-

мити не лише соціально-управлінську ефективність правового регулювання, а і правову, яка буде свідчити про високу якість закону [6, с. 173].

Підтримуючи теоретичні висновки П.М. Рабіновича, О.М. Мельник під час дослідження ефективності правового регулювання зазначає, що правотворчий орган виявляє соціальну проблему і ставить за мету вирішення її юридичними засобами, для цього він розробляє норму права, яка, впливаючи на поведінку людей, змушує їх вчиняти так, як розраховував законодавець. В її дослідженнях ідеться про те, що ефективність правового регулювання є одним із показників життєздатності суспільства, мірилом його можливостей впливати юридичними нормами на розвиток суспільних відносин. У результаті того, що право впливає на поведінку людей, між юридичною нормою і її соціальними наслідками завжди «перебувають» акти людської діяльності, які безпосередньо і зумовлюють суспільно значущі наслідки; за таких умов ефективність правової норми є ефективністю спричинених нею вчинків. Крім того, юридична норма стимулює поведінку людей не лише безпосередньо, але й через систему соціальних, особистісних, соціально-психологічних чинників [7, с. 13].

Отже, дослідниця через взаємозв'язок умов соціального характеру, які сприяють ухваленню відповідних правових правил поведінки, виводить умовну класифікації ефективності правової норми на соціальну й юридичну.

Зазначені вище дослідження щодо поділу ефективності норм права на соціальну та юридичну дозволяють застосувати висновки вчених до класифікації видів ефективності норм трудового права. Класифікація видів ефективності норм трудового права є засобом встановлення взаємозв'язку права та суб'єктів суспільних відносин у сфері застосування й організації праці, а також інструментом для визначення алгоритму побудови результативного трудового законодавства. Саме результативність є тим критерієм, який дозволяє виокремити сучасні види ефективності норм трудового права.

Свого часу дослідники О.С. Пашков і Д.М. Чечот зазначали, що ефективність правових норм передбачає дію цих норм, результат дії цих норм, створює можливість для впливу на деякі суспільні відносини в напрямі, що є корисними для суспільства [8, с. 6].

На нашу думку, у даному твердженні не лише проявляється сутність ефективності норм права, а й виокремлюються функції норми права.

Підтримаємо в даному контексті думку О.І. Процевського, який розглядав функції норм трудового права як явище, яке розкриває соціальне призначення (значення) норм трудового права, завдяки цьому визначає напрями правового регулювання суспільних відносин, що становлять його предмет [9, с. 223–234].

Вважаємо, що з погляду аналізу функцій норм права простежується соціальна ефективність норм трудового права, оскільки трудове право покликане врегульовувати суспільні відносини, що пов'язані з реалізацією права громадянина на працю, що є правом соціального характеру, адже дані відносини мають соціальне призначення. Соціальне призначення норм трудового права проявляється в гарантуванні та захисті прав працівників, створенні належних умов праці, оплати праці не нижче встановленого рівня й ін. Саме через соціальну функцію трудового права можна розкрити зміст норми трудового

права та дослідити порядок впливу норми на соціальні права суб'єктів трудового права, тобто фактично визначити його предмет правового регулювання.

Соціальна спрямованість норм трудового права визначається його цілями, отже, відповідність цілей і результату норми права є запорукою ефективної правової норми. Якщо з цього погляду аналізувати норми чинного Кодексу законів про працю (далі – КЗпП) України, то не буде новим висновок про те, що соціальна спрямованість більшості норм Кодексу є досить низькою, оскільки їхня застарілість не дає того ефекту, на який був спрямований процес законотворчості під час розроблення норм про врегулювання відносин у сфері праці, водночас юридична ефективність правових норм досягається повною мірою шляхом дотримання учасниками трудових правовідносин букви закону.

Слушним буде в цьому контексті твердження М.І. Іншина та В.І. Щербини про те, що неправильно визначений напрям впливу права призводить до того, що увага законодавця зосередиться на продуктивності нормативного матеріалу із символічним ефектом, а вся сила правового регулювання буде спрямована в нікуди [10, с. 201]. Підтримуємо висновок учених, що тоді значущість права для суб'єктів суспільних відносин буде мінімальною.

Отже, цілі правових норм як напрям руху, визначений законодавцем під час формулювання тієї чи іншої норми права, є основоположним чинником у класифікації ефективності норм права на соціальну та юридичну. Досягнення юридичних і соціальних цілей, які ставились під час розроблення правової норми, говорить про рівень досягнення відповідної ефективності правової норми.

Дані види ефективності правових норм доцільно розділяти, однак, зважаючи на соціальну спрямованість трудового права, не варто забувати про те, що все ж соціальна ефективність трудових норм є більш показовою та важливою для розвитку суспільних відносин у сфері праці.

Звісно, у системі норм трудового права є такі, для яких досягнення юридичної ефективності є основоположним і говорить про досягнення найвищого балансу між цілліс правової норми та результатом її застосування (дане твердження може стосуватися декларативних норм, як-от норми, які забезпечують право на працю й ін.), однак, як зазначено нами вище, юридична ефективність норм права, які, наприклад, установлюють мінімальні гарантії в тих чи інших сферах трудових правовідносин, досягається досить швидко, чого не можна сказати про соціальну ефективність таких норм, оскільки їх буквальне дотримання роботодавцями зазвичай може призвести до соціальної напруженості аж до появи гострих соціальних конфліктів, що навряд чи було глобальною метою законодавця під час формулювання таких правових норм.

Отже, розділяючи юридичну та соціальну ефективність правових норм залежно від їхніх цілей, не варто забувати, що найвищий рівень ефективності норм трудового права загалом досягається тільки в поєднанні високого рівня соціальної та юридичної ефективності, оскільки, виявляючи соціальну проблему у процесі правотворення, законодавець ставить за мету її вирішення за допомогою юридичних засобів – правових норм, які впливають на поведінку людей і спонукають їх вчиняти так, щоби звести соціальну проблему (яка і стала причиною формування тієї чи іншої норми права) нанівець.

Література:

1. Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчук. Київ : Юрінком-Інтер, 2008. 688 с.
2. Макаренко Л.О. Соціальні норми як нормативна система культури. *Ефективність норм права* : збірник наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції, 17 листопада 2016 р. Київ, 2016. С. 305.
3. Вишновецька С.В. Ефективність норм трудового права. *Ефективність норм права* : збірник наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції, 17 листопада 2016 р. Київ, 2016. С. 198.
4. Матвеева Ю.І. Соціальна ефективність правових норм. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. Т. 53. Київ, 2016. С. 33.
5. Старостюк А.В. Застосування норм права : навчальний посібник. Ірпінь, 2007. 137 с.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави і права : навчальний посібник. Львів, 2007. 192 с.
7. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 19 с.
8. Пашков А.С., Чечот Д.М. Эффективность правового регулирования и методы ее выявления. *Советское государство и право*. 1965. № 8. С. 3–11.
9. Процевський О.І. Функції трудового права в нових умовах господарювання. *Право України*. 2011. № 2. С. 223–234.
10. Іншин М.І., Щербина В.І. Трудове право України та зарубіжних країн: академічний курс. Загальна та Особлива частини : підручник. Харків, 2017. 1122 с.

Kupina L. Theoretical approaches to the classification of the effectiveness of labor law

Summary. The article is devoted to the researching of the division of the effectiveness of the norms of law into social and legal. The author examines the approaches of different scholars to the classification of the effectiveness

of the norms of law, in general, and the norms of labor law, in particular, on social and legal, based on different classification features.

In the course of the study, the author substantiates the reasons for the most widespread classification of the effectiveness of the norms of law on social and legal, based on the use as a classifier of the objectives of legal norms – as one of the key factors determining the effectiveness of the rules of law in general.

In defining the goals of legal norms, as the direction of legal regulation, determined by the legislator in the formulation of a particular rule of law, the author points to them as a fundamental factor in the classification of the effectiveness of the rules of law for social and legal. Achievement of the legal and social goals that were put in developing of the legal norm speak about the level of achievement of the corresponding effectiveness of the legal norm.

According to the results of the research, the author concludes that the social and legal effectiveness of the norms of law are closely linked, which results from the existence of the relationship between the development of progress in all spheres of social relations and their timely regulation as a means of achieving the goals set by society, and the legislator.

Dividing the legal and social effectiveness of legal rules depending on their goals, we shouldn't forget that the highest level of efficiency of labor law in general is achieved only in combination of a high level of social and legal efficiency, because by identifying a social problem in the process of law-making, the legislator aims to solve it with legal norms that influence the behavior of people and encourage them to act in order to nullify the social problem that became the reason for the formation of the legal norm.

Key words: efficiency, efficiency of legal norms, efficiency of norms of labor law, legal efficiency, social efficiency, efficiency factors, goals of legal norms.